

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ

CRIMINAL AND LEGAL REGULATION OF PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE

Руфанова В.М., к.ю.н., доцентка,
докторантка відділу докторантури та аспірантури

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Надана спроба дослідити сучасний стан кримінально-правового регулювання запобігання домашньому насильству в Україні. Саме домашнє насильство є однією з найпоширеніших форм порушення прав людини, від якого страждають найбільш вразливі групи населення: діти, люди похилого віку, люди з інвалідністю, жінки, які перебувають у матеріальній, психологічній, фізичній або будь-якій іншій формі залежності.

Зазначається, що у Кримінальному кодексі України окремою нормою встановлена кримінальна відповідальність за домашнє насильство. Під домашнім насильством розуміється діяння (дія або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, що здійснюється в сім'ї або в межах місця проживання, або між родичами, або між колишнім або нинішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) в родинних стосунках або в шлюбі між собою, незалежно від того, проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, в тому ж місці, що і потерпіла особа, а також загрози скоєння таких діянь.

Сформульовано усталені правила кваліфікації діянь, які містять ознаки домашнього насильства. Вказується на певні проблеми під час кримінально-правової оцінки діянь. Зокрема, наголошується на тому, що з появою спеціальної норми може скластися хибне враження, що всі випадки домашнього насильства охоплюються ст. 126¹ КК. Виникають проблеми, пов'язані зі встановленням того факту, які саме випадки домашнього насильства слід кваліфікувати виключно за цією статтею, а які вимагають додаткової кваліфікації за іншими статтями Особливої частини КК. У слідчій та судовій практиці відсутній єдиний підхід до відмежування домашнього насильства як кримінального правопорушення від домашнього насильства як адміністративного правопорушення, що певною мірою створює передумови порушення принципу «non bis in idem» тощо.

Ключові слова: домашнє насильство, кримінально-правове регулювання, кримінальна відповідальність, протидія, запобігання.

An attempt is made to study the current state of criminal law regulation of domestic violence prevention in Ukraine. Domestic violence itself is one of the most common forms of human rights violations, affecting the most vulnerable groups: children, the elderly, people with disabilities, women who are materially, psychologically, physically or in any other form of dependence.

It is noted that the Criminal Code of Ukraine is a separate norm that establishes criminal liability for domestic violence. Domestic violence means an act (act or omission) of physical, sexual, psychological or economic violence committed in the family or within the place of residence or between relatives, or between a former or current spouse or between other persons living together (lived) by one family, but are not (were not) in a family relationship or married to each other, regardless of whether the person who committed domestic violence lives in the same place as the victim, as well as threats

The established rules of qualification of acts which contain signs of domestic violence are formulated. Certain problems are indicated during the criminal assessment of acts. In particular, it is emphasized that with the advent of a special rule may give the false impression that all cases of domestic violence are covered by Art. 126¹ CC. There are problems related to establishing the fact which cases of domestic violence should be classified exclusively under this article, and which require additional qualification under other articles of the Special Part of the Criminal Code. In investigative and judicial practice, there is no single approach to distinguishing domestic violence as a criminal offense from domestic violence as an administrative offense, which to some extent creates the preconditions for violating the principle of "non bis in idem" and so on.

Key words: domestic violence, criminal law regulation, criminal liability, counteraction, prevention.

Постановка проблеми. Незважаючи на позитивні досягнення цивілізації, особливо актуальною проблемою сучасного світу залишається проблема домашнього насильства. Саме домашнє насильство є однією з найпоширеніших форм порушення прав людини, від якого страждають найбільш вразливі групи населення: діти, люди похилого віку, люди з інвалідністю, жінки, які перебувають у матеріальній, психологічній, фізичній або будь-якій іншій формі залежності.

Згідно з офіційною статистикою органів Національної поліції України, в 2020 р зареєстровано 3972 злочини, пов'язаних із домашнім насильством, що на 35,6% більше, ніж у 2019 році. Щодня до органів Національної поліції надходить понад 570 повідомлень про домашнє насильство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що серед безлічі робіт, присвячених проблемам домашнього насильства, переважають міждисциплінарні дослідження, що пояснюються комплексним характером проблеми. Фундаментальною основою розуміння сутності домашнього насильства, його кримінально-правової характеристики стали роботи Ю.М. Антоняна, Н.В. Аніщук, М.І. Бажанова, А.Б. Благої, Л.Д. Гаухмана, О.О. Дудорова, М.І. Панова, М.І. Харонюка, О.В. Харитонової та інших учених.

Усвідомлюючи різні вектори поглядів на проблему домашнього насильства, **метою статті** є спроба надати

характеристику сучасного стану кримінально-правового регулювання запобігання домашньому насильству в Україні, правил і проблем кваліфікації суспільно небезпечних діянь за ст. 126¹ Кримінального кодексу України (далі КК).

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна підписала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству над жінками та домашньому насильству і боротьбу з цими явищами (далі Стамбульська конвенція) однією з перших (7 листопада 2011 р) серед країн пострадянського простору і країн СНД. І хоча за 10 років Стамбульська конвенція не ратифікована, проте в країні реалізуються прогресивні, дієві механізми, спрямовані на реалізацію положень Стамбульської конвенції та формування нульової толерантності до домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству над жінками та домашньому насильству і боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII, який набрав чинності 11 січня 2019 року, були криміналізовані такі діяння: домашнє насильство (ст. 126¹ КК); незаконне примушування до вступу в шлюб (ст. 151² КК); невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або не проходження програми для кривдників (ст. 390¹ КК).

У зв'язку зі змінами кримінального законодавства в Україні сформувалася кримінально-правова модель запобігання домашньому насильству, яка виглядає таким чином:

1. Криміналізація домашнього насильства і доповнення КК статтею 126¹ «Домашнє насильство».

2. Доповнення деяких складів злочинів кваліфікуючою ознакою «вчинення злочину щодо чоловіка, колишнього чоловіка або іншої особи, з якою винна особа перебувала в сімейних чи близьких відносинах» (ст. 152 КК «Згвалтування», ст. 153 «Сексуальне насильство»).

3. Доповнення ст. 67 КК обставиною, яка обтяжує покарання: вчинення злочину на ґрунті статевої приналежності (п. 3 ч. 1 ст. 67); вчинення злочину щодо чоловіка, колишнього чоловіка або іншої особи, з якою винна особа перебуває (перебувала) у сімейних чи близьких відносинах» (п. 61 ч. 1 ст. 67 КК); розширення змісту п.6 ч.1 ст. 67 КК за рахунок «вчинення злочину в присутності дитини».

4. Створення нового інституту обмежувальних заходів для осіб, які вчинили домашнє насильство (Розділ 13 КК, ст. 91¹ КК). Так, відповідно до згаданої кримінально-правової норми суд може застосувати такі види обмежувальних заходів, як: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; 2) обмеження спілкування з дитиною в разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або в її присутності; 3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; 5) направлення для проходження програми для кривдників або пробачійної програми.

5. Закріплення у ст. 76 КК «Обов'язків, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням» можливості застосування до таких осіб, яких засуджено за вчинення домашнього насильства, обмежень і заборон, передбачених ст. 91¹ КК.

6. Доповнення КК ст. 390¹ «Невиконання тимчасових обмежувальних заходів, або обмежувальних приписів, або не проходження програми для кривдників» [1, с. 37–38].

Статтею ст. 126¹ КК України описується новий для національного кримінального законодавства вид кримінального правопорушення «Домашнє насильство». Згідно зі ст. 1 Закону України від 7 грудня 2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» під домашнім насильством розуміється діяння (дія або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, що здійснюються в сім'ї, або в межах місця проживання, або між родичами, або між колишнім або нинішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) в родинних стосунках або в шлюбі між собою, незалежно від того, проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, в тому ж місці, що і потерпіла особа, а також загрози скоєння таких діянь [2, с. 88].

Коли ми говоримо про домашнє насильство, то маємо на увазі, що злочин може бути скоєно не обов'язково в будинку в буквальному, фізичному сенсі слова «будинок». У цьому сенсі домашнє розуміється як своєрідний простір, який об'єднує коло осіб, на яких поширюється дія законодавства про домашнє насильство. Безпосередньо в ст. 3 вищезгаданого Закону визначається коло осіб, на яких поширюється дія законодавства про домашнє насильство, зі вказівкою на необов'язковість факту спільного проживання. Однак у злочині, передбаченому ст. 126¹ КК, важливе значення має зв'язок «спеці-

альний суб'єкт – спеціальний потерпілий» і визначається ст. 3 зазначеного закону [1, с. 45].

Домашнє насильство утворюють діяння, що виражаються в систематичному насильстві у формах фізичного, психологічного та економічного насильства. Сексуальне насильство виходить за межі цих форм і за наявності підстав кваліфікується за відповідними статтями КК України (ст. ст. 152–156 КК).

Закінченим кримінальне правопорушенням вважається з моменту вчинення навіть однієї з трьох форм насильства (фізичного, психологічного або економічного) третій раз, у результаті чого настав хоча б один із зазначених у законі наслідків. При цьому не має значення, було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмеженому приписі або в іншому документі факт перших двох актів насильства. Для доказування факту документування важливий, але не більше, ніж інші передбачені законом докази – свідчення потерпілих, свідків, висновки експертів тощо. Систематичність означає постійну повторюваність тотожних або схожих дій (чи бездіяльності), кожна з яких сама по собі може створювати враження незначної, але в сукупності вони впливають на потерпілу особу надзвичайно негативно, і інтенсивність цього впливу може залежати як від ступеня агресивності кожної окремої дії, так і від їх кількості. Систематичність слід відрізняти від повторності, для наявності якої достатнім є вчинення діяння вдруге [3].

На практиці маємо проблеми з доведенням факту систематичності, оскільки деякі суди вимагають наявності трьох попередніх вироків з не реабілітуючих обставин стосовно винної особи. Також поширеною практикою є вимога судів у проведенні судово-психіатричної експертизи для доведення наслідків психологічного насильства як результату систематичності домашнього насильства та встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Однак не завжди у потерпілого наявні такі розлади, у зв'язку з чим зазначена експертиза не приводить до очікуваного результату.

Правила кваліфікації за ст. 126¹ КК «Домашнє насильство»:

1) Якщо домашнє насильство збігається з ознаками іншого кримінально-правового діяння, але потерпілий – спеціальний (ст. 3 ЗУ), насильство характеризується систематичністю, максимум статті нижче або дорівнює санкції ст. 126¹ КК, кваліфікація відбувається за ст. 126¹ КК.

2) Якщо потерпілий спеціальний, але відсутня систематичність, то кваліфікації за відповідною статтею КК і п. 61 ч.1 ст. 67 КК (наприклад ст. 125 КК, п. 61 ч. 1 ст. 67 КК). Якщо мало місце домашнє насильство щодо спеціального потерпілого в присутності дитини, тоді необхідно враховувати п. 6 ч.1 ст. 67 КК.

3) Якщо диспозиція ст. 126¹ КК не охоплює всіх злочинів, які є насильством, то кваліфікація за сукупністю злочинів (наприклад ст. 126¹ КК і ст. 122 КК).

4) Якщо спеціальний потерпілий передбачений як кваліфікуюча ознака іншого злочину, кваліфікація за статтею, де передбачено кваліфікуючу ознаку, наприклад ч. 2 ст. 152 КК [1, с. 45].

Зауважимо, що, незважаючи на те, що доповнення КК ст. 126¹ є важливим кроком на шляху врегулювання питання кримінально-правового забезпечення протидії домашньому насильству, в наукових колах виникають дискусії. Зокрема, наголошується на тому, що з появою спеціальної норми може скластися хибне враження, що всі випадки домашнього насильства охоплюються ст. 126¹ КК. Окрім спеціальної норми, в законі про кримінальну відповідальність різні прояви домашнього насильства криміналізовані в окремих складах кримінальних правопорушень [4]. Також виникають проблеми, пов'язані зі встановленням того факту, які саме випадки домашнього насильства слід кваліфікувати виключно за цією статтею, а які вимагають додаткової кваліфікації за іншими статтями Особливої частини КК. У слідчій та судовій практиці відсутній

єдиний підхід до відмежування домашнього насильства як кримінального правопорушення від домашнього насильства як адміністративного правопорушення, що певною мірою створює передумови порушення принципу «non bis in idem» [5, с. 8]. Цей принцип закріплено у ст. 61 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

На переконання А.А. Вознюк, із метою удосконалення механізму кримінально-правового запобігання домашньому насильству та підвищення ефективності відповідних кримінально-правових норм необхідно: 1) виключити ст. 126¹ КК або конкретизувати зміст форм об'єктивної сторони цього злочину; 2) сформулювати і закріпити в КК України визначення злочину, пов'язаного з домашнім насильством; 3) розмежовувати поняття «домашнє насильство» і «злочин, пов'язаний з домашнім насильством». Підтримуючи позицію А.А. Вознюка, вважаємо доцільним тлумачити домашнє насильство в тому значенні, яке передбачено у ст. 126¹ КК. Під злочинами, пов'язаними з домашнім насильством, слід розуміти будь-яке суспільно небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною КК, яке полягає в застосуванні фізичного, психічного, економічного або сексуального насильства щодо подружжя, колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних чи близьких відносинах. Це поняття, а також вичерпний перелік таких злочинів доцільно закріпити у примітці до ст. 91¹ КК України [5, с. 12].

Наприклад, органи Національної поліції під час формування статистичної картини злочинності виділяють окрему групу злочинів у сімейному середовищі, до яких відносять: умисне вбивство (ст. 115 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК), умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК), побої і мордування (ст. 126 КК) і домашнє

насильство (ст. 126¹ КК). Слід зазначити, що згідно зі статистичними даними за 2020 рік за цією категорією справ 33,3% становлять умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК) і 51,2% – домашнє насильство (ст. 126¹ КК).

На наш погляд, перелік злочинів, які органи Національної поліції визначають як злочини, пов'язані з домашнім насильством, недостатньо повний. Він відображає тільки фізичне насильство, яке досить часто супроводжує домашнє насильство. Однак у цю групу необхідно включити і інші склади злочинів, якщо вони пов'язані з домашнім насильством і відображають психологічне, економічне, сексуальне насильство.

Висновки. Отже, не виникає жодного сумніву, що новели кримінального законодавства України мають новаторський, прогресивний характер, стали реалізацією положень Стамбульської конвенції та спрямовані на утвердження та посилення охорони основоположних прав людини. Поряд із цим домашнє насильство, будучи проявом глибоких, комплексних проблем, вимагає від держави забезпечення консолідованого підходу у запобіганні та протидії, активному пошуку балансу у використанні ресурсів та переваг різних галузей права. Ефективність кримінально-правової норми і доцільність залучення її в орбіту кримінальних правопорушень ми зможемо оцінити з часом. Однак уже сьогодні необхідно об'єднувати зусилля держави, органів влади, громадських організацій та окремих громадян для формування стійкої морально-етичної системи відносин у суспільстві, підвищення рівня культури, формування стійкої системи цінностей у сім'ї, за якої ставлення до насильства буде неприпустимим явищем. Базові конструкції щодо нульової толерантності до насильства повинні формуватися саме в родині, де кожен член родини поважає іншого, не допускає приниження, образ, насильства та знущань. За таких умов, перекладаючи матрицю відносин у сім'ї в площину відносин у суспільстві, ми зможемо досягти викорінення насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Харитонова О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству щодо жінок та домашньому насильству. Науково-практичний посібник. Харків. ТОВ «Видавництво «Права людини»». 2018. 344 с.
2. Кримінальний кодекс України : зі змінами та доповненнями станом на 20 серпня 2021 року / уклад. та підгот. В. І. Тютюгін. Харків. 2021. 340 с.
3. Постанова Верховного Суду України від 25 лютого 2021 року № 583/3295/19 . URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443?fbclid=IwAR2aJUinLcZMpX3XOCAhPmcurEyFAyXpQfYTVUW7O7nklrhO09QsLXyuyug> (дата звернення 10.09.2021).
4. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Istanbul, 11.V.2011. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008482e> (дата звернення 10.09.2021).
5. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум Права*. 2019. 55(2). С. 6–14.